

от творчеството му, а доколко нашата поезия е усвоила постиженията на Ботев. Може би тук бе необходима по-голяма смелост в интерпретацията на проблема — той позволява това. Задачата на ботевознанието не е само да изучава как поетите след Ботев са възприемали неговите уроци, но и как са ги преосмисляли, как българската литература е продължила пътя си напред. В това отношение акад. Динеков има точни попадения, когато говори за отношенията Ботев — Вазов, макар че те са повече външни. „Голяма част от неговите съвременници — пише акад. П. Динеков в края на статията си — са минали безвъзвратно в историята и там са получили своята оценка, своето значение, своя ореол, а Ботев остана жив в съзнанието на поколенията като поет не само на своето време, но и на нашето време, като поет и на бъдещето, безсмъртен във времето изобщо. Ето къде трябва да се търси неговата изключителност като явление, ето къде трябва да се насочат усилията на неговите анализатори. За правилното обяснение на тази изключителност има три изследователски пътя, неотделими един от друг: Ботев вътре в себе си, от Ботев към неговите съвременни поети, от българската възрожденска поезия към Ботев“ (стр. 50). Методологията на този анализ е предложена от Петър Динеков — остава да се направи уверена крачка към осъществяването на изследването. Но аз цитирах последните думи от статията, за да подчертая нормативния характер на заключенията на акад. Динеков и да потвърдя направеното по-горе заключение за особеностите на научния му подход.

Изключително плодотворен за литературно-психологически анализ е проблемът „Ботев — Левски“, който в книгата покрай преките връзки между двамата велики революционери е разгледан според уговорката на автора и като „среща в съзнанието на народа“. И двамата са оказали изключително влияние върху националноосвободителните процеси, върху формирането на революционната идеология през Възраждането. Те влияят трайно в съзнанието на българския народ като поборници за свободата, като гении на едно време, подготвили решителните стъпки към освобождението.

Акад. Петър Динеков ни демонстрира широк диапазон от литературно-критически, публицистически и исторически проучвания и сждения върху Ботев и неговото време, върху връзките му с европейската поезия и европейския революционен процес. Впечатление правят статияте „Христо Ботев — световен поет“, „Христо Ботев и Полша“ (макар че тук има повече информация, отколкото проникване и съществени изводи), „Планът за превземането на парахода „Радешки“ и „Трима велики поети в съдбата на своите народи“. В тях е привлечен обилен материал, оправдаващ твърдението на Динеков, а и на редица други видни наши ботеведи, че Христо Бо-

тев не е изолирано явление, че той е творец и политически деец от европейски мащаб, че той е усетил и осъзнал в перспектива революционните процеси в много европейски страни и специално на Балканите.

Към казаното дотук бих желал да прибавя и острата реплика „Гавра с личността на Христо Ботев“, писана и публикувана през 1930 година. Тя разкрива възможностите на литературоведа в един труден и неблагодарен жанр. Динеков не само е потъвал в кабинетна работа върху любимия си поет, но е имал смелостта да го брани от всякакви недостойни посегателства и наукообразни счичения. Динеков убедително доказва чий е Ботев и кому принадлежи наследството на великия поет.

„В света на Христо Ботев“ е съставена от различни по проблематика и по качество статии и бележки и поради това е трудно да се търси някаква цялостност. Но в нея е прокаран верен методологически подход, който обединява статиите и ги прави свързани. Ала тук са намерили място и работи, които стоят добре на страниците на вестника, но в книгата се чувствуват неудобно. Такива са „Величието на поета“, „Свобода или смърт юнашка“ и „Силата и красотата на Ботевата поезия“, където патосът е затъмнил откривателската мисъл.

Панко Анчев

„ОКЪРВАВЕНО НАВЕЧЕРИЕ“

от ГЕОРГИ ГЕРМАНОВ
Варна, Изд. „Георги Бакалов“, 1976

Изучаването на многовековните духовни и културни връзки и взаимоотношения на нашия народ с руския има вече свои традиции. Има и своите постижения и успехи, като се започне с изследванията на руските и българските слависти от миналия век и се стигне до съвременните проучвания на редица наши и светски учени. В създаденото досега обаче преобладават трудовете, свързани с проникването, разпространението и влиянието (идейно и художествено) на руските писатели у нас, с взаимодействието между отделни писатели, с типологическа близост и др. Сравнително малко, при това бегло, са засегнати проблемите, свързани с присъствието на българската тема в руската литература от XIX век, с проблемите на националната ни история, на освободителните ни борби и своеобразната им трактовка в произведенията на руските писатели. При това на интереса на някои от тях към българската тема и героя-българин се гледа като на епизод, на момент от творческото развитие на отделния творец, без да

се обхващане това явление в рамките на руската литература като цяло, в потока на нейното развитие. Изследвания от подобен характер, обобщаващи художествената трактовка на българската тема и героя-българин, осмислящи я в цялостния процес на развитието на руската литература, все още липсват.

В това е голямата стойност на наскоро излязлата книга на Георги Германов „Окръжавено навечерие“. Българската тема и българите в руската литература от XIX век¹, публикувана от Издателство „Георги Бакалов“. Защото в нея се срещаме за пръв път с цялостното, дълбоко присъствие на България, на нейните проблеми и герои в широкия поток на руската литература от XIX век. Някои от засегнатите в нея проблеми са били вече предмет на изследване, наред с тях се срещаме и със съвършено нови материали. Но всичко е осветено по нов начин, има специфично звучене. И което е особено важно, в нея художественото присъствие, художествената трактовка на българската тема са представени не като епизод в творчеството на отделни писатели, а като „процес, обусловен от сложен комплекс причини от социално-политически, културен и чисто литературен характер... процес непрекъснат, макар и неравномерен... със своите върхове и снижавания, закономерно обусловени...“. Така изследвачът е осмислил това сложно и противоречиво, но характерно за руската литература явление, намерило специфичен израз в произведенията на множество поети, белетристи и критици с различни естетически, философски и политически позиции.

Българската тема в изследването е представена в нейната многоликост, в многогласието на художествените интерпретации, като част от голямата интернационална тема на руската литература, анализирана е на фона на нейното закономерно развитие. Широтата на изследването, неговият обобщаващ характер са заставили автора да обхване и подложи на най-дълбок анализ разнородни по стойност, по мащаби и значение явления в руската литература. Оттам идва вниманието и към произведения, които не са оставили трайна дияра в голямата национална литература на Русия. Затова наред с имената на И. С. Тургенев, на Ф. М. Достоевски и Г. И. Успенски стоят недотам известните на А. Ф. Велтман, на Л. Н. Трефолов и В. Н. Мирович-Данченко. Както изследвачът подчертава, „ако не бъде максимално обхванато всичко написано, не би могло да се долови и изясни отношението на руската художествена мисъл към българската тематика в различните й нюанси. Още повече, че някои писатели, отминали във времето с „руската“ част на творчеството си, остават живи и актуални с „българския“ дял от него.“ Това е принципна позиция, от която е привлечен, детайлно проучен и научно осмислен големият материал.

С оглед на очерталите се сравнително ре-
лефно три периода в художествения живот на

българската тема в руската литература изследването е композирано от три хармонични части, гъвкаво преливащи една в друга. Това са „Голямото начало“, „Проясняване на идеалите“ и „Окръжавено навечерие“.

С името на А. С. Пушкин „началото на всички начала в руската литература“ е свързано и „голямото начало“ на художественото битие на българската тема в нея. Пушкиновата повест „Кърджали“ е убедително представена като израз на дълбок и траен интерес на гениалния творец към българската тема и героя-българин. С анализ, в който личи завидно познаване на обстановката в Южна Русия, на политическата и духовната атмосфера, характерна за Пушкиновото обкръжение, на личните интереси и контакти на поета, изследвачът убеждава в закономерността, в неизбежността на появата на българина в поетическия свят на твореца. С право Г. Германов се спира на вътрешната връзка на това произведение с основните направления и етапи в развитието на великия поет, на важно-
то му място в неговата художествена и идейна еволюция. „Самият факт, че личност от неговия ранг носи в себе си в течение на тринадесет години този замисъл“ — се подчертава в изследването — „и се връща неколкостранно към художествената му реализация, е достатъчно показателен за значението, което му е отдавал.“

От една стабилна научна позиция Г. Германов навлиза и в някои полемични въпроси, свързани с творческата история на произведението, с прототипа на неговия герой и националната му принадлежност, осветява ги по новому, убедително представя своята теза за обобщаващия характер, за реалистичната същност на този образ. С това се внася принципино нов момент в познатата ни от други изследвания традиционна трактовка на Кърджали като романтичен герой.

В същата глава изследвачът ни среща и с недотам познатото име на поета-археолог В. Г. Тепляков, с неговите „Писма от България“, в които живее романтичната представа за нашата страна и нейните хора, един романтичен поглед към нея, който ражда сложни, понякога противоречиви оценки; с И. П. Липранди, участник в Руско-турската война от 1828 година, автор на значителна книга за нашата страна, познавач на българската история, на бита и нравите, на душевността на нашия народ. Успех за първата част е и очеркът за Хомяков — поета-славянофил. С внимателно вглеждане в тематиката, в художествените качества на творчеството му авторът показва как българската, славянската тема разчупва рамката на шелингейската му философия, извежда го от песимизма, от самоцелното философско вгледбяване и ставя повод за творческо извисяване на поета. Българската тема ражда поезия зема, светла и оптимистична: „Молба“ (1828), „На раздяла“ (1828), „Експромт на Н. Н. Муханов“ (1828). Стиховете на Хомяков от Кримската война свидетелствуват за неослабващ, жив инте-

рес към съдбините на България. Те представят нова, живителна струя в поезията му. Българската тема ражда художествени открития, създава върхове в творчеството на руския поет — това са изводите, които изследвачът налага.

Съществен принос в осветяването на българската тема в руската литература е и очеркът за Велтман с тънкия анализ на романтичната му трактовка на българската история в повестта „Райна, българска царкиня“, на романтичното представяне на българската национална душевност, на нравствената висота на героинята-българка. Положителен момент в работата е привличането на материали от творчеството на В. Г. Белински — рецензията за „Денница новобългарското образование“ на Васил Априлов. Г. Германов убеждава в значението на тази малка по обем работа на великия критик и в дълбоката и вътрешна връзка с основната линия на цялото творчество на Белински.

„Проясняване на идеалите“. Тази част от работата обхваща период от време, в което руската литература изживява висок подем, време с голямо значение за Русия и за нашата страна. Закономерно е голямото внимание, отделено от автора на И. С. Тургенев — писателя, оставил най-висок поетичен израз на симпатиите си към българите, най-голямото постижение в художествената трактовка на българската тема — неповторимо обаятелния образ на българина-революционер Инсаров. Известните факти от творческата история на романа и на образа на главния герой тук са осмислени по новому, на фона на цялостното развитие на художника. Г. Германов много убедително подчертава, че „най-важното не е в подсказването на сюжета. Главното е в подсказването на един нов социален и психологически тип. Оттук започва и голямото социално и художествено откритие на Тургенев.“ Българската тема става основа за осъществяване на важна художествена задача за Тургенев в романа „В навечерието“: да убеди в необходимостта от „съзнателно героични натури, за да може работата да тръгне напред“, да представи положителния герой на епохата.

Проникновеното навлизане на изследвача в романа показва как въведеният с оглед на актуалните проблеми на руското общество образ на българина-революционер представя на Русия едно ново съзнание, ново виждане на живота, нови решения на важни обществени проблеми. Изследвачът показва и интереса, предизвикан от това голямо художествено откритие на вече световноизвестния тогава майстор. Интерес към българските проблеми, към душевността и моралния облик на българския революционер. Авторът се докосва и до проблема за възприемането на романа, на „българската“ му страна в Европа и отново убеждава в голямата стойност на реализираната в него българска тема.

Уловена е тънко и показана спецификата на позицията на Тургенев по нашия въпрос, нейната отдалеченост от официалните верноподанически настроени писатели и критици и от славянофилите, позицията дълбоко хуманна, прогресивна и демократична. Тя се проявява с цялата си сила в „Крокет в Уиндзор“, едно забранено в Русия произведение, което отново доказва трайността и дълбочината на интереса, подчертава човечността в позицията на Тургенев по българския въпрос.

Принос за науката представлява очеркът, посветен на Н. Г. Чернишевски и Н. А. Добролюбов. Тяхната принципна позиция по отношение на българските проблеми е майсторски извлечена от литературно-критичните материали на Добролюбов, от статите на Чернишевски „Национална нетактичност“ и особено „Народна неразбория“.

„Окървавено навечерие“. С право това заглавие обхваща материала на повече от петнадесет различни по обем очерка. Априлското въстание, този най-висок и трагичен момент от нашата освободителна борба, зверската разправа с българското население след погрома на въстанието, естествено събират вниманието на цялата европейска обществено-научна среда. Най-силен е резонансът сред руското общество, в руските литературни и журналистически среди. В руската литература отзвукът е много траен — отражението на проблемите на българския народ от това време занимава творците цели три десетилетия.

Изследвачът подчертава, че тук става дума за един дълъг и сложен процес, в който се включват писатели с различни идейно-политически възгледи, с различен подход към действителността и най-сетне, с неравносложни таланти. Но точно тук е голямото му постижение. Сред множеството имена и факти той е успял да отдели, да отсее най-ценното и значимото и по този начин е създал внушителна картина на процеса, извисил се е до висок научен синтез и обобщение. Убедително, с перото на познавач, той прониква в такива значителни явления в руската литература като Ф. М. Достоевски, Вс. Гаршин и Г. Успенски. И отново подчертава направения по-рано извод — българската тема е огромен творчески импулс, тя изписва руския творец, прави възможни големите художествени постижения. Фактът, че трима руски писатели — В. Короленко, Г. Успенски и Вс. Гаршин — се раждат като творци именно по време на Освободителната рускотурска война от 1877—1878 година, е достатъчно показателен.

Особено силно се откроява в тази част очеркът „Ф. М. Достоевски и българите“. Един автор, за който са излезли и продължават да излизат достатъчно солидни научни изследвания. Като че ли всички най-важни страни от творчеството му са изследвани и известни. В същото време един проблем, който заема много важно място в публи-

цистиката му и се проявява и в художествените му творби, не е достатъчно осветлен — българският проблем, проблемът за нашите освободителни борби. Точно това „бяло петно“ в литературата за Достоевски е успешно изследвано в очерка на Г. Германов.

В него авторът се спира на причините, обусловили невниманието на учените към проблема, и разкрива като най-важна от тях недооценката на значението, което българските въпроси имат за развитието на социалните, политическите и философските възгледи на писателя, за художественото му творчество. Именно срещу тази недооценка, със стремеж да се представят фактите с реалната им стойност и значение, е направено задълбочено, внимателно проучване на материала, като се започва с „Дневника на писателя“, където личи особено напрегнато внимание и съчувствие към българските събития. Формата на дневник, както справедливо отбелязва Г. Германов, дава възможност за свободна изява на мислите и чувствата, свобода на подхода към събитията, независимост в оценките от официалната политическа линия. Това произведение, в което хармонично се съчетава писателят с публициста Достоевски, поставя проблемите с цялото лично отношение на твореца към тях, с много възнеение и горещо човешко чувство. Чрез последователен анализ на материалите авторът ни убеждава в това, че не става дума за стихийно родено настроение, а за дълбоко промислена, постепенно оформена позиция. Позиция, която големият художник осмисля и в политически план, и в светлината на специфичните си нравствено-философски възгледи.

Изследвачът показва цялата сложност на тази позиция, кръстосването на дълбоко хуманното начало с монархическото, с идеята за месианската роля на Русия за славянския свят. Но подчертава, че винаги, навсякъде пряката намеса на Достоевски в политическите проблеми идва от един дълбоко човечен принцип, идва от развълнуваното чувство на великия хуманист при вида на огромното човешко страдание. Г. Германов майсторски показва как това чувство, родено от фактите на живия живот, извежда често писателя от предварително начертаната православно-християнска схема и внася земно, просто човешко начало в трактовките.

Но докато на страниците на „Дневник на писателя“ Достоевски все пак успява по думите на автора да съчетае негодуванието с проповедта на християнското смирение, в художественото творчество то винаги му се удава. Този момент е разкрит на примера на „Братя Карамазови“. Българският проблем, страданието на един народ позволяват на писателя да „надрасне националната и религиозната принадлежност“ и да реши, че „трябва да бъдат наказани не само башибозуите-

злодеи“, но и всички, „които могат „артистично“ да се наслаждават на страданията на невинни хора“. Така писателят се изписва до един извод, който дотогава дълго не може да приеме и провъзгласи. А фактът, подчертан в изследването, че „единството в публицистичните си и художествени произведения, засягащи български въпроси и теми, Ф. М. Достоевски развива идеята за борба против насилието с насилие“, окончателно доказва голямото значение на българската тема в развитието на генияния творец.

Голям и ценен принос представлява очеркът, посветен на В. Немирович-Данченко, един от писателите, останали актуални с „българската“ страна на творчеството си, останал неизвестен задълго за нас и отново намерил справедлива оценка в изследването, за което става дума. Очеркът за неговото творчество има всички качества за самостоятелен и солиден научен труд. Той обхваща почти всички страни на голямото „българско“ творчество на писателя. Вниманието на изследвача тук с право е насочено към книгите „Год войны“, „После войны“ и отчасти „С вооруженным народом“, засегнати са и някои от белетристичните произведения на изключително плодовития В. Немирович-Данченко. Детайлно, проникновено, от всички страни са разглеждани отделните варианти на основната българска тема: отношението на българи и турци, характерът на българина, българската просвета, българската интелигенция, българската журналистика, българската литература и писатели, българи и руси, българската история. Частта, посветена на белетристиката на писателя, създадена на български сюжети, е също успех за изследвача.

В последния дял на книгата си Г. Германов открива за българската, а донякъде и за светската литературна наука името на Л. Н. Трефолев. Един творец, преживял, както и редица други руски поети творческия си подем в съдбовното за българите време на 70-те години. Изследователят подчертава, че именно интересът на Трефолев към освободителните ни борби е избистрил публицистичния характер на творчеството му, извисил го е в художествено отношение. Точният и задълбочен анализ на отделните стихотворения на Трефолев убеждава в съчувственото отношение към нашите борби не само на техния автор, но в негово лице на цялата прогресивна руска интелигенция.

Страниците за Всеволод Гаршин, за Глеб Успенски и Яков Полонски хвърлят допълнителна светлина върху проблема, допринасят за създаване на убедителна картина на процеса на художествено интерпретиране, на присъствието на българската тема в руската литература.

Всичко това прави новата книга на Г. Германов един радостен факт в нашата литературна наука, представят я като отдавна необходим, убедителен в научно отношение и

окончателен отговор на много важни въпроси. Постиганията в изследването са безспорни и затова техният фон очертава и някои слабости, които биха могли да бъдат избягнати — излишно детайлни на места анализ и особено неравностойността на някои от очерците.

Радка Кърпачева

„СЪБЛАЗНИТЕ НА ПЪТУВАНЕТО“ ОТ ЯКО МОЛХОВ

Варна, Изд. „Г. Бакалов“, 1976 г. 257 с.

Съблазните на пътуването — какво съблазнително заглавие за една критическа книга! Най-малко обаче бихме могли да обвиним автора в търсене на евтина ефективност — това привлекателно заглавие е и изключително точно, защото в същност става дума за „... пътуването във времето, към четивата, които са били духовен опит на мосто поколение...“, както пояснява сам Яко Молхов в кратките въстъпителни думи. А и когато става дума за съвременни поети и творби, това е също — по неговите думи — „... съблазн на пътуване от преходното към трайното, от кипящото към устойчивото, от днешното към утешителното състояние на поетически изразения дух“.

Тези думи са и една твърде максималитична програма, която в своята статия „Пътуване към поезията“ (печатана преди това в сп. „Пламък“ под заглавие „Априлското поколение след двадесет години“, тя единствена е обрната изцяло към днешния облик на едно съвременно поетическо поколение) Яко Молхов невинно успява да изпълни. Но за това ще стане дума по-нататък, а тук искам да отбележа, че тези думи ни подготвят и за своеобразния характер на книгата: макар да носи подзаглавие „Портрети, спомени, размисли“, „Съблазните на пътуването“ се състои от четири дяла, в които независимо от разликите помежду им се слитат и спомените шрихи, и беглите портретни скици, и есеситичните отклонения, и откровената изповед на човека, живял дълги години със и за литературата. И това придава своеобразен колорит на тази книга, макар не навсякъде спойката между отделните елементи да е достатъчно здрава, а там, където замисълът е специфично критически („Пътуване към поезията“), някои интимно-споменни отклонения направо „изпадат“ от текста.

В същност този специфичен характер най-ярко личи в първата част (не се наемам да търся жанровото ѝ определение) „Съблазн на пътуването“. След един дълъг и на моменти отегчителен разказ за пътуванията си из България и в чужбина — защото нито

местата, които Яко Молхов е посетил, са изключително интересни, нито, което е по-важното, неговите размисли са особено оригинални — авторът стига до своята същинска тема: пътуването към литературата, започнало в ранно юношество и продължаващо и до днес, пътуването към „своя“ Вазов, Захари Стоянов... та до Томас Ман, Казандзакис и Иво Андрич. Тук вече авторът е в свои води — разказвайки непретенциозно за пътя си към литературата, вплитайки умело биографични шрихи и спомени, които очертават обществения и битов фон, той в същност говори за духовната биография на своето поколение. Разбира се, много от написаното е прекалено индивидуално, за да претендира за валидност по отношение на цялото това поколение литератори, но в крайна сметка това дори е предимство, придаващо неповторим колорит на разказа. Само в едно отношение понякога личният отпечатък се превръща в слабост: когато, стремейки се да опише своето възприятие на дадена класическа творба (напр. „Под игото“), авторът в същност повтаря гледища, които са от вчерашния, че и от завчерашния ден на нашата литературна наука.

Донякъде аналогичен характер има и „Пътуване към критиката“, в смисъл, че и тук главният „герой“ е авторът, разказващ за пътя си към това трудно и неблагодарно занимание. В същност, ако съдим по въстъпителната бележка, че този текст се е появил по инициатива на критическия отдел на сп. „Пламък“, явно става дума за интервю или разговор — и в този случай винаги е за предпочитане автентичният текст. Но и така „Пътуване към критиката“ е една интересна изповед на литератор с дългогодишен опит и категорични разбирания.

И тук вече — при цялото уважение, което извикват у нас ред принципи постановки на Я. Молхов за критическата етика — имам едно съществено възражение именно в тази област. (Отбягвам спора в областта на специфично критическите проблеми, на критическото майсторство, първо, защото авторът им е отделил твърде малко място, и, второ, защото просто не мога да разбера твърдението като „... винаги съм се чувствувал подготвен за гражданска, идейна преценка... но невинно съм бил подготвен за естетическа преценка“ — с. 242.) Става дума за друго — на едно място Я. Молхов пише: „... увенчанят писател не се нуждае от мене. Той вече влиза в друг кръг и най-често не подлежи на критика. Аз обаче да се намесвам тогава, когато творбата се нуждае от защита, когато името на автора е още неизвестно, не е лансирано“ (с. 240). Да оставим настрана несмаловажния факт, че постоянните спорове, възникващи около творчеството на най-крупни наши писатели, опровергават твърдението, че те „не подлежат на критика“. Но как да свържем тези думи с казаното в портрета на